

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

กิ่งแก้ว อ่วมศรี

ในการประชุมสมัชชาสามัญของยูเนสโก ครั้งที่ ๓๖ ที่สำนักงานใหญ่องค์การยูเนสโก กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๔ ที่ประชุมได้มีมติรับรองการประกาศร่วมเฉลิมฉลองในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีพระราชสมภพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๕๕ ในฐานะที่ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่มีผลงาน ด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ประยุกต์ (สาธารณสุข) วัฒนธรรม สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ด้วยผลงานสำคัญได้แก่ด้านการศึกษา ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา ในการพัฒนามนุษย์จึงมีพระราชกรณียกิจทั้งด้านการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยตลอดจนถึงการพระราชทานทุนการศึกษา ทรงเน้นหลักการศึกษาตามศักยภาพของแต่ละบุคคล ทรงนำความรู้จากการทรงลงทุนประกอบอาชีพเชื่อมโยงมาถึงการพัฒนาศูนย์สุขภาพชุมชนได้แก่การตั้งโรงเรียนผ้า การทอผ้า การตั้งโรงสีข้าว ด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพทรงช่วยเหลือหนุนการรักษายาบาลแบบตะวันตกในสังคมไทย การพระราชทานความช่วยเหลืออื่น ๆ แก่ผู้เจ็บไข้ได้ป่วยผ่านพระราชกรณียกิจด้านสภากาชาดไทย การก่อตั้งสถานรักษายาบาลที่ตำบลศรีราชา การพระราชทานความช่วยเหลือแก่โรงพยาบาลศิริราช ทรงริเริ่มหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ด้านการอนุรักษ์พัฒนาวัฒนธรรม ทรงสนพระทัยและทรงพระปรีชาดำเนินงานฝีมือเย็บปักถักร้อยและการทอผ้า จนสามารถโยงใยมาถึงการพัฒนาเป็นงานอาชีพในกลุ่มสตรีที่ทรงรู้จัก นอกจากนี้พระองค์ยังมีส่วนร่วมเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมในต่างประเทศด้วย

ในโอกาสครบ ๑๕๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพ พ.ศ.๒๕๕๕ (ค.ศ. ๒๐๑๒) วารสารห้องสมุดขอร่วมเผยแพร่พระเกียรติคุณอันเป็นประโยชน์ต่อปวงชนชาวไทยอยู่อย่างยั่งยืนและมั่นคงมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีคุณค่าและเป็นแบบอย่างที่ได้รับยกย่องในระดับนานาชาติ

Her Majesty Queen Srisavarindira, The Queen Grandmother of Thailand

Kingkaew Aumsri

UNESCO'S at its 36th General Meeting at the UNESCO Head Quarter Paris on 9th November 2011 approved the Celebration of 150th anniversary of the birth of Queen Srisavarindira, Queen Grandmother of Thailand 10 September 2011 on her roles on education, applied science (public health), culture, social science and humanities. Her important achievement on education were on formal, informal and non formal education development. She supported education fund, education on the person potential and the gained occupational knowledge to human resources development. She established the garment factory and rice mill. She supported public welfare of Thai people and the western medical services in Thai society. Of particular note, she was the founder of Thai Red Cross Society and the Somdet at Sriraja Hospital. Siriraj Hospital development was also one of her interesting too. On the preservation and development of cultural heritage, she was very much interested in sewing and embroidery as part of profession. She was also involved in international relations and promoted Thai arts and crafts in foreign countries.

On the occasion of her 150 birthday anniversary 2012 TLA Bulletin may join with Thai people in publishing this article to pay homage to her benevolent to Thai people and to the international acknowledgement of her achievement.

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

กิ่งแก้ว อ่วมศรี*

พระราชประวัติ

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ที่ ๖๐ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นลำดับที่ ๔ ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเปี่ยม ทรงพระราชสมภพในพระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่พุธ เดือน ๑๐ แรม ๒ ค่ำ ปีมะจิดวาศก จ.ศ. ๑๒๒๔ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๕ โดยได้รับพระราชทานพระนามจากสมเด็จพระราชบิดาว่า “พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา” รวมทั้งได้รับพระราชทานพรเป็นภาษามคธ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพระนิพนธ์แปลเป็นภาษาไทยไว้ว่า

“เราได้ตั้งนามของบุตรีในราชสกุลนี้ว่า “สว่างวัฒนา” ดังนี้ ขอบุตรีนั้นจงเป็นผู้มีสุข เลี้ยงง่าย ไม่มีโรค ไม่มีอุปัทวันตราย มั่งคั่งสมบูรณ์ มีทรัพย์มาก มีโอกาสสมบัติมาก ดำรงอิศริยยศตั้งอยู่ในพระบรมราชวงศ์ที่ประเสริฐสูงสุดของพระบิดายังยืนกาลนานเทอญ”

พระองค์ทรงมีพระเชษฐาและพระขนิษฐาร่วมพระมารดาทั้งสิ้น ๖ พระองค์ ได้แก่ พระองค์เจ้าอนุภรณ์อนันตนรไชย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์

พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา ทรงได้รับการศึกษาตามแบบกุลสตรีในวังหลวง ทรงได้เล่าเรียนภาษาอังกฤษถึงขั้นอ่านออกและฟังเข้าใจ ทรงแฝงพระพี่นางพระองค์หนึ่งนางที่สนิทสนมเป็นเพื่อนสนิทกลุ่มเดียวกัน คือ พระองค์เจ้าไขใบดวง พระองค์เจ้านภาพรประภา พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ และพระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี เมื่อพระองค์มีพระชนมายุ ๖ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนนิลิตประชานารถ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นรัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระฐานันดรศักดิ์ของพระองค์เจ้าสว่างวัฒนา จึงเปลี่ยนเป็น “พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา” เมื่อทรงเจริญพระชันษาขึ้น พระองค์ก็มีพระสิริโฉมงดงาม จนมีคำกล่าววว่า “หน้าตาคมสันองค์สว่าง พุดจากระจัดกระจ่างองค์สุนันทา” ทรงเข้ารับราชการเป็นพระภรรยาเจ้าในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ทรงมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ดำรงพระอิสริยยศเป็น “พระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชเทวี” โดยมีพระองค์เจ้าหญิงที่รับราชการเป็นพระภรรยาเจ้าในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับพระองค์ ได้แก่ พระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี และพระองค์เจ้าสุชুমาลมารศรี

* หัวหน้าฝ่ายจดหมายเหตุและพิพิธภัณฑ์ มหาวิทยาลัยมหิดล

พระภรรยาเจ้าทั้ง 4 พระองค์มีพระเกียรติยศเสมอกันทุกพระองค์ พระเกียรติยศที่จะเพิ่มพูนนั้นขึ้นอยู่กับการมีสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเป็นสำคัญ จนกระทั่ง ในปี พ.ศ.๒๔๒๓ เกิดเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของพระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ระหว่างการเสด็จแปรพระราชฐานไปพระราชวังบางปะอิน จึงทำให้เกิดปัญหาในการจะออกพระนามในประกาศทางราชการ ซึ่งนำมาสู่การจัดระเบียบภายในพระราชสำนักว่าด้วยตำแหน่งพระภรรยาเจ้าให้เป็นที่เรียบร้อย โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระองค์เจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เป็น “สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระราชเทวี” ซึ่งถือเป็นพระอัครมเหสีพระองค์แรก และ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา ขึ้นเป็น “สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชเทวี” โดยในวันงานพระเมรุมาศสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ ก็ได้มีประกาศฐานะพระอัครมเหสีให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นโดยเพิ่มคำว่า “บรม” อีกหนึ่งคำ ดังนั้น พระองค์จึงได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น “สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี” ซึ่งเป็นตำแหน่งพระอัครมเหสีเนื่องจากพระองค์เป็นพระชนนีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชกุมารพระองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ หลังจากพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งพระอัครมเหสีแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้สร้างพระตำหนัก ขึ้นในเขตพระราชฐานชั้นใน พระบรมมหาราชวัง เพื่อให้เป็นที่ประทับของพระองค์ โดยเมื่อขึ้นพระตำหนักใหม่แล้ว ชาววังก็ออกพระนามล่ำลองว่า “สมเด็จพระตำหนัก” ตั้งแต่นั้นมา

ภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร และทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ พระราชโอรสในสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์ต่อไปนั้น ทำให้พระอิสริยยศของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เทียบเท่าพระองค์ และในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยือนยุโรปอย่างเป็นทางการนั้น ได้สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พร้อมทั้งเฉลิมพระนามาภิไธยขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๙ ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของพระภรรยาเจ้า จึงทำให้ฐานะของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาฯ ลดลงมาเป็นอันดับสองของพระราชวงศ์ฝ่ายใน

พระราชโอรสธิดา

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา ๘ พระองค์ คือ

- ๑ . สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร
- ๒ . สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอิศริยาลงกรณ์

๓. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา
๔. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศัวัโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์
๕. สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร
๖. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ พิมลวัณนวดิ
๗. สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก
๘. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษาได้ ๔ วัน

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงรับอภิบาลพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กำพร้าพระมารดาอีก ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงษ์สนิท พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประภาพรรณพิไล และ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร

ถึงแม้สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าจะมีความเปรียบพร้อมไปในทุกๆ ด้าน และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราชโอรสองค์แรกจะได้รับพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารพระองค์แรกก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงได้รับความทุกข์จากการที่พระราชโอรสและพระราชธิดาสิ้นพระชนม์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ โดยในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอิสริยาลงกรณ์ พระราชโอรสลำดับที่ ๒ ทรงสิ้นพระชนม์ลงขณะที่มีพระชันษาเพียง ๒๑ วันเท่านั้น และในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ก็ทรงสูญเสียสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวิจิตรจิรประภา พระราชธิดาพระองค์ของพระองค์ไป เมื่อมีพระชันษาเพียง ๔ ขวบเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ พระราชธิดาองค์เล็กของพระองค์ และเป็นพระราชธิดาพระองค์สุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังไม่ได้รับการพระราชทานพระนาม ก็สิ้นพระชนม์ลงขณะที่มีพระชันษาเพียง ๓ วันเท่านั้น หลังจากนั้นเพียง ๑ ปี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมารก็เสด็จสวรรคตอย่างกระทันหันด้วยพระโรคไข้รากสาดน้อย จากเหตุการณ์ในครั้งนี้นำให้พระองค์ทรงพระกันแสงอย่างรุนแรง ไม่เสวยพระกระยาหาร ทำให้พระสุขภาพทรุดโทรมลง และทรงพระประชวรลงในที่สุด

พระองค์ได้เสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ เพื่อพักผ่อน จนพระสุขภาพดีขึ้น แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ พระองค์ก็ทรงได้รับความทุกข์จนล้มป่วยลงอีกครั้ง โดยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ พิมลวัณนวดิ พระราชธิดาในพระองค์สิ้นพระชนม์ลง เมื่อมีพระชันษาเพียง ๑๐ ปีเท่านั้น คณะแพทย์กราบบังคมทูลให้เสด็จฯ ไปประทับที่เมืองชายทะเลเพื่อรักษาพระองค์ แต่ยังมีได้เสด็จไป สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศัวัโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ก็สิ้นพระชนม์ลงด้วยพระโรคไข้รากสาดน้อย เมื่อพระชันษา ๑๘ ปี ซึ่งการสูญเสียพระราชโอรส และพระราชธิดาอย่างต่อเนื่องทำให้พระองค์ทรงพระประชวรถึงกับทรงพระราชดำเนินไม่ได้ และทรงเศร้าโศกสุดหทัยห้ามพระราชหฤทัยจนไม่เสด็จฯ ไปพระราชทานเพลิงสมเด็จพระบรม

โอรสอิราข เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าศิริภรณีโสภณ พิมลวัฒนวดี และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าสมมติวงศัวัโรทัย กรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ซึ่งจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องกัน ส่วนสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกนั้นก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๒ และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเยาวภาพงษ์สนิทที่มีความใกล้ชิดกับพระองค์มากที่สุด ซึ่งพระองค์ทรงหวังว่าจะฝากผีฝากไข้ไว้ด้วยนั้น ก็กลับสิ้นพระชนม์ลง ๑๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๗

ในปี พ.ศ.๒๔๘๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ถูกจับกุมตัวด้วยเหตุผลการเมือง เมื่อพระองค์ทรงทราบข่าวก็ตกพระทัยและทรงต่อรองกับรัฐบาล โดยรับประกันด้วยพระราชทรัพย์ทั้งหมดที่พระองค์มีเพื่อแลกกับการปล่อยตัวกรมพระยาชัยนาทนเรนทร แต่ไม่สำเร็จ พระองค์ถึงกับรับสั่งว่า “ลูกตายไม่น้อยใจซ้ำใจเลย เพราะมีเรื่องหักห้ามได้ว่าเป็นธรรมดาของโลก ครั้นนี้ทุกข์สุดที่จะทุกข์แล้ว” โดยกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ถูกถอดฐานันดรศักดิ์เป็น “นักโทษชายรังสิต” และถูกนำตัวเขาไปยังคุกบางขวาง ในระหว่างนั้น สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ.๒๔๘๑ หลังจากนั้น นักโทษชายรังสิตก็ได้รับการปล่อยตัวและได้คืนสู่พระฐานันดรศักดิ์เดิม กรมพระยาชัยนาทนเรนทร สิ้นพระชนม์ลงเมื่อ พ.ศ.๒๔๘๔ มีเพียงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปีบุษบากร พระราชธิดาบุญธรรมพระองค์เดียวเท่านั้นที่มีพระชนม์ชีพอยู่จนได้จัดพระบรมศพ

พระราชกรณียกิจ

หลังจากงานพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวเรื่อยมา เนื่องจากทรงสามารถจดจำพระราชกระแสได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ พระองค์ยังเป็นผู้รอบรู้การงานในพระราชสำนักและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ อีกด้วย

สภาอุณาโลมแดง

จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.๒๔๓๖ พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสภาชนนี ในปี พ.ศ.๒๔๖๓ และทรงดำรงตำแหน่งองค์สภานายิกา สภากาชาดไทย พระองค์ที่ ๒ หลังจากการสวรรคตของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สภานายิกาพระองค์แรก เป็นเวลานานถึง ๓๕ ปี โดยพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานพระราชทรัพย์จำนวนมาก เพื่อบำรุงสภากาชาดไทย และตั้งกองทุนต่างๆ ส่งนักเรียนไปเรียนต่างประเทศ เพื่อให้มีผู้เชี่ยวชาญมาปฏิบัติหน้าที่อย่างเพียงพอ

ด้านการแพทย์และการสาธารณสุข

พระองค์ทรงสนับสนุนโรงศิริราชพยาบาลตั้งแต่เริ่มก่อตั้ง เรื่อยมาตราบจนพระองค์เสด็จสวรรคต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากเหตุการณ์การสิ้นพระชนม์ของพระราชโอรสธิดาไปถึง

จำนวน ๖ พระองค์ ส่งผลให้พระองค์ทรงพระประชวรและเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับรักษาพระองค์ที่พระตำหนักศรีราชา ซึ่งพระองค์ทรงให้จัดสร้างสถานพยาบาลขึ้น โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามว่า “โรงพยาบาลสมเด็จ” (ปัจจุบัน คือ โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ๓ ศรีราชา) และพระองค์ยังทรงริเริ่มหน่วยแพทย์เคลื่อนที่เพื่อให้การรักษาแก่ประชาชนที่อยู่ห่างไกลอีกด้วย นอกจากนี้ ยังทรงพระราชทานทุนส่งแพทย์พยาบาลไปศึกษาต่อต่างประเทศเพื่อพัฒนางานการแพทย์ไทยอย่างต่อเนื่อง

ด้านการศึกษา

พระองค์ได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อบำรุงโรงเรียนต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค อาทิ เช่น โรงเรียนราชินี โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ โรงเรียนเจ้าฟ้าสร้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้รับการเฉลิมพระนามาภิไธยเป็น “สมเด็จพระมาตุจฉาเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี” โดยข้าราชการสำนักในสมัยนั้นออกพระนามว่า “สมเด็จพระมาตุจฉา” พระองค์ทรงเป็นพระธิดาให้พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี ในรัชกาลที่ 6 ตั้งแต่ทรงพระครรภ์จนถึงมีประสูติกาลสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี พระราชธิดาพระองค์เดียวในรัชกาลที่ ๖ ซึ่งมีพระประสูติกาลก่อนสมเด็จพระราชบิดาเสด็จสวรรคตเพียงวันเดียว โดยก่อนที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้เสด็จสวรรคตนั้น ได้มีพระราชดำรัสทรงฝากพระราชธิดาไว้กับพระองค์ด้วย

ต่อมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฉลิมพระนามาภิไธยเป็น “สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า”

เมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระราชชนัดดา เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ทรงเฉลิมพระนามสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี ขึ้นเป็น “สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า” พระองค์ดำรงพระอิสริยยศนี้ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ เมื่อรัชกาลที่ ๘ เสด็จฯ สวรรคตในปี พ.ศ.๒๔๘๙ ไม่มีผู้ใดกล้ากราบบังคมทูลสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าให้ทรงทราบ ดังนั้น พระองค์จึงทรงรำลึกว่า “มีหลานชาย ๒ คน” เสมอ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงเป็นประธานในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ๓ พระตำหนักใหญ่ วังสระปทุม เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ.๒๔๙๓ เมื่อพระองค์ทรงเจิมสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถแล้ว มีรับสั่งว่า “หันออกไปยิ้มกับผู้ที่เข้ามาซิ เขาอดส่ำห้มากันเต็มๆ ออกไปให้เขาเห็นหน่อย” ซึ่ง

สร้างความประหลาดใจแก่ผู้เข้าเฝ้า ณ ที่นั้นเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากพระองค์ทรงเลือนความจำด้วยพระชราภาพ และมักจะไม่ทรงพระดำรัสแล้ว

สวรรคต

เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมายังวังสระปทุม เมื่อเวลาประมาณ ๒ ยาม เนื่องจากคณะแพทย์ที่รักษาสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้ากราบบังคมทูลว่า พระอาการหนักสุดที่จะเยียวยาแล้ว คงจะเสด็จสวรรคตในไม่ช้า ภายในห้องพระบรรทมของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยืนอยู่ปลายพระบาท พร้อมด้วยคณะแพทย์และพยาบาลที่เฝ้าพระอาการ ส่วนหน้าห้องพระบรรทมนั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถประทับอยู่ นอกจากนี้ก็มีพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร หม่อมเจ้าหลานๆ และข้าหลวงหมอบเฝ้าเต็มไปหมด เนื่องจากเป็นที่ทราบกันแล้วว่า พระอาการจะไม่รอดตั้งแต่ ๕ ท่วม จึงมาคอยส่งเสด็จกันพร้อมหน้าในวาระสุดท้าย หลังจากตีสองชาววังที่เฝ้าอยู่ในที่นั้นทั้งปวงต่างก็ได้ยินเสียงสวดมนต์เบาๆ ติดต่อกันโดยหาตัวผู้สวดไม่ได้ พอผ่านไป ๑๖ นาที สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าก็เสด็จสู่สวรรคตอย่างสงบ เมื่อเวลา ๒.๑๖ น. โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงหมอบกราบถวายบังคมอยู่ปลายพระบาท รวมพระชนมายุได้ ๙๓ พรรษา ๓ เดือน ๗ วัน หลังจากสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคต ได้อัญเชิญพระบรมศพมาประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง จนถึงวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมศพลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปประดิษฐานเหนือพระยานมาศสามคาน แล้วอัญเชิญพระบรมศพออกจากพระบรมมหาราชวังไปยังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตรที่พระโกศพระบรมศพ หลังจากนั้น พระบรมศพเคลื่อนขบวนไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง และถวายพระเพลิงพระบรมศพ และในวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ.๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเก็บพระบรมอัฐิ และเชิญพระบรมอัฐิเข้าสู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวังเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมอัฐิ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุพระบรมราชสรีรางคาร สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ไว้ภายใต้ฐานชุกชีพระสัมพุทธวิมโนภาส วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ พระองค์ทรงได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดังนี้

เครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์สทรวงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในรุ่นแรกที่ได้รับพระราชทาน ม.จ.ก. จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงดำรงตำแหน่งมหาสวามินีแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ พระองค์ทรงได้รับพระราชทานเมื่อปี พ.ศ.๒๔๒๕ พร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์อื่นๆ ดังนี้

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมมหารัชมังคลาธิเบศร กรมพระยาสุดาร์ตนาธิเบศร (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าละม่อม กรมพระยาสุดาร์ตนาธิเบศร)
๒. พระนางเธอ พระองค์เจ้าสุขุมมาลมารศรี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี)
๓. พระนางเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง)
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแมนเขียน
๕. พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสงี่ยม
๖. พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อรรคราชสุดา)
๗. พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าโสมวดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมวดี ศรีรัตนราชธิดา กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ)
๘. พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ กรมขุนสุพรรณภาควดี (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ กรมขุนสุพรรณภาควดี)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวราภรณ์สทรวงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๓๖ พระองค์ทรงได้รับพระราชทานพร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในพระองค์อื่นๆ ดังนี้

๑. พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง)
๒. พระนางเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระราชเทวี (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้นปฐมจุลจอมเกล้า (ฝ่ายใน) ทรงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ เครื่องราชอิสริยาภรณ์รัตนวราภรณ์สทรวงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎไทย ชั้นมหาวชิรมงกุฎสทรวงได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๖๒

อนุสรณ์สถาน

โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา เดิมชื่อว่า โรงพยาบาลสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงจัดสร้างขึ้น ในปี พ.ศ.๒๔๔๕ ทางโรงพยาบาลได้จัดสร้างพระราชนุสาวรีย์ของพระองค์ขึ้นภายในโรงพยาบาล นอกจากนี้ อาคารต่างๆ ภายในโรงพยาบาลนั้นยังได้รับพระราชทานนามตามพระนามของพระองค์ ได้แก่ ตึกพระพันวัสสา ตึกสว่างวัฒนา ตึกศรีสวรินทิรา ตึกบรมราชเทวี ตึกอัยยิกาเจ้า และตึกศรีสมเด็จ นอกจากนี้ ภายในโรงพยาบาลยังได้จัดตั้งพิพิธภัณฑ์สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีฯ ณ ตึกพระพันวัสสา เพื่อจัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับพระราชประวัติ และเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับพระองค์

พระราชนุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ โรงเรียนวัฒโนทัย เมื่อ พ.ศ.๒๔๗๑ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลพายัพในขณะนั้น ได้ขอพระราชทานนามโรงเรียนจากพระองค์ ซึ่งพระองค์ได้พระราชทานนามโรงเรียนแห่งนี้ว่า “โรงเรียนวัฒโนทัย” (โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ ในปัจจุบัน) ตามพระนามเดิมคือ “สว่างวัฒนา” พระองค์เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ในพิธีเปิดป้ายโรงเรียนเมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๔๗๑ ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ โรงเรียนวัฒโนทัยพายัพจึงได้ก่อสร้างพระราชนุสาวรีย์สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า รวมทั้งสร้างอาคารศรีสวรินทิรา ขึ้นภายในโรงเรียน โดยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จทรงเปิดพระราชนุสาวรีย์และอาคารศรีสวรินทิราในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๕๒๘

เอกสารอ้างอิง

๑. ราชกิจจานุเบกษา (๒๕๕๙). หมายกำหนดการ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๕๕๙, เล่ม ๙๓, หน้า ๑๒๔๒, ๑๗ เมษายน พ.ศ.๒๕๕๙
๒. วิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์. (๒๕๕๙). ศรีสวรินทิราอนุสรณ์ : น้อมรำลึกถึงสมเด็จพระพันวัสสาอัยิกาเจ้า. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระพันวัสสาอัยิกาเจ้า.
๓. ศุภรัตน์ส เลิศพาณิชย์กุล และอมลวรรณ คีรีวัฒน์. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า สืบค้นจาก <http://www.xn--82cxkhypraac4bkuh1gvb4acm6ssf.net/th/history.php>
๔. สมภพ จันทรประภา. (๒๕๑๔). สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.

